

KS. MAREK T. ZAHAJKIEWICZ

ARCHIWA KOŚCIELNE, ICH ZNACZENIE I ZADANIA

Wprowadzenie do sympozjum na temat „Problemy konserwacji kościelnych zasobów archiwalnych”, zorganizowanego w dniach 20—21 września 1989 roku przez Ośrodek ABMK przy KUL w Lublinie.

Wspomniał nasz historyk końca średniowiecza, Jan Długosz we Wstępie do swoich „Roczników” wspomina o pobudkach, okolicznościach i trudnościach pisania tego dzieła traktującego o przeszłości Polski. Umieszcza między innymi słowa: [...] „i nie da się rozstrzygnąć po dłuższym przeciągu czasu, co należy przyjąć, a co odrzucić, choćby dlatego, że rzadkie albo prawie żadne nie istniały wtedy w Polsce zapiski, ten jedyny sposób zabezpieczenia czynów i dzieł ludzkich, a jeśli były pośród prywatnych czy publicznych pamiątek, to wkrótce spłonęły, ponieważ Polacy budowali wówczas wszystkie swe świątynie i zamki z drzewa. Tego zaś, co doczekało staranniejszej opieki naszych czasów pozostało tak mało i tak zawile, pokaleczone, że z tego nie mogliśmy wyprowadzić jasno wspomnienia o przeszłości”¹. Przytoczona wypowiedź dowodzi sięgnięcia przez autora „Roczników” do materiału źródłowego. Zawiera również informację o istnieniu w owym czasie, aczkolwiek w niedostatecznych rozmiarach, „archiwów” przechowujących dokumenty. Dalsza analiza wypowiedzi Jana Długosza pozwala domyślać się ich charakteru zarówno prywatnego, jak i publicznego. Wśród tych ostatnich można wymienić archiwa kościelne. Z drugiej strony w słowach naszego historyka zauważamy ubolewanie z powodu braku odpowiedniej troski o zasób archiwalny. Taki stan rzeczy doprowadził do sytuacji, że „Tego zaś, co doczekało staranniejszej opieki naszych czasów pozostało tak mało [...]”². Powyższe rozważania nad tekstem Długoszowym stawiają w centrum naszej uwagi archiwum.

1. CZYM JEST ARCHIWUM?

Zgodnie z ogólnie przyjętym określeniem, przez archiwum należy rozumieć zbiór akt i dokumentów publicznych względnie prywatnych, które już utraciły swą aktualność, ale zasługują na zachowanie. Również

¹ Jan Długosz, Roczniki, Warszawa 1961 ks. 1—2 s. 76.

² Tamże.

nazwę tę stosujemy do instytucji mającej ściśle określone cele. Mianowicie ma ona gromadzić, porządkować, przechowywać i udostępniać archiwalia zarówno do celów urzędowych, jak i badań naukowych, czy wreszcie osobom prywatnym dla ich potrzeb. Jeszcze jedno i to dość trudne zadanie, a zarazem pociągające za sobą niejednokrotnie wielkie starania, a nawet finanse — konserwacja zbiorów. Tak pojmowane archiwum jawi się nam jako instytucja naukowo-usługowa.

2. KOŚCIELNE ARCHIWA POLSKIE

Początkami swoimi archiwa sięgają jeszcze czasów, które poprzedziły narodzenie Chrystusa; starożytny Wschód, a później Grecja i Rzym. Tradycje te przejął Kościół, który po pewnym czasie osiągnął w tej dziedzinie wielkie zasługi. Również na terenie Polski początki archiwów wiążą się między innymi z instytucjami kościelnymi. Rozwinęły się one głównie w średniowieczu przy kancelariach kościelnych, jak również dworskich. W tym czasie katedry i klasztory pełniły niejednokrotnie nawet funkcje archiwów państwowych. Zachowana do dnia dzisiejszego sieć archiwów kościelnych nie pokrywa się z archiwami Polski przedrozbiorowej. W tamtym czasie w każdej diecezji istniało tyle archiwów, ile było w niej kancelarii i poważniejszych instytucji kościelnych. Istniały one np. przy kuriach biskupich, oficjalach stołecznych, konsystorzach oficjałów okręgowych, przy kapitułach, kolegiatach, przy znaczniejszych parafiach itd. Jednak od końca w. XVIII nastąpiły wielkie zmiany w organizacji terytorialnej Kościoła w Polsce. Ta sytuacja znalazła odbicie w przesunięciach w organizacji samej sieci archiwów. Po prostu pewne archiwa uległy rozbiciu, a inne znowu scaleniu³. Bez wątplenia kolejnym następstwem naszkicowanego zagadnienia było powstanie szeregu problemów dotyczących nie tylko natury organizacyjnej nowych archiwów, ale samego zabezpieczenia zasobu archiwalnego.

3. Czy konserwację zbiorów archiwalnych należy zaliczyć do najważniejszych zadań archiwistów?

Zapewne truizmem będzie stwierdzenie, że archiwa odgrywają istotną rolę w poznaniu naszej przeszłości. Przecież historyk podejmując się opracowania jakiegos tematu zobowiązany jest do gruntownego wyczerpania źródeł. W większości więc wypadków sięgamy do archiwów. Należy być świadomym tego, że archiwa kościelne niejednokrotnie przechowują bezcenne zabytki naszej kultury. Przechowują źródła dotyczące nie tylko naszej przeszłości kościelnej, ale i świadectwa dziejów naszej ojczyzny. Przechowywanie i udostępnianie takich zbiorów rodzi szereg problemów. Wydaje się, że może jednym z najważniejszych jest zabezpieczenie i konserwacja samych archiwaliów. Proces niszczenia dosięga nie tylko te najstarsze zbiory z okresu przedrozbiorowego, ale również archiwalia z w. XIX i XX. Te ostatnie ulegają szybkiemu niszczeniu

³ Z problematyką archiwów kościelnych w Polsce, omówieniem ich zasobu i z siecią samych archiwów można zapoznać się między innymi dzięki pozycjom: H. E. Wyczański, Wprowadzenie do studiów w archiwach kościelnych, Warszawa 1956; S. Librowski, Archiwa Kościoła katolickiego w Polsce, Encyklopedia Katolicka, T. 1 kol. 877—886; S. Librowski, Archiwa, Encyklopedia Katolicka, T. 1 kol. 886—887 (pozycje S. Librowskiego zawierają wykaz podstawowej bibliografii).

między innymi na skutek niskiej jakości papieru. Na ogólną dewastację wpływają również złe warunki przechowywania, nieodpowiednia wilgotność, działanie promieni słonecznych i w ogóle złe oświetlenie, zagrzybienie, zanieczyszczenia atmosferyczne, różnica temperatur itp. Biorąc więc pod uwagę wartość przechowywanych archiwaliów, a z drugiej strony wielkie ich zagrożenie, może rodzić się pytanie — czy konserwacja zbiorów archiwalnych nie jest podstawowym zadaniem osób odpowiedzialnych za stan archiwów? Może bowiem okazać się, że zaniedbanie konserwacji doprowadzi do sytuacji znacznego zmniejszenia zasobu archiwów. Używając słów przesadnych, a nawet przekornych należałoby stwierdzić, że może dojść do łatwego rozwiązania innych problemów stojących przed archiwami, jak np. gromadzenie zbiorów, ich opracowywanie i udostępnianie. Po prostu kurczenie się niszczącego zbioru ułatwi te zadania. Jednak powstanie takiej sytuacji byłoby czymś tragicznym. W związku z tym od dłuższego już czasu trwają wysiłki osób zatroskanych o stan archiwów. Na terenie Polski początki tego datują się na przełom w. XIX i XX. Szczególna intensyfikacja prac w tym kierunku na odcinku zbiorów państwowych nastąpiła po II wojnie światowej. Powstało nawet kilka placówek wyspecjalizowanych w konserwacji, jak np. Centralne Laboratorium Konserwacji Archiwaliów w Archiwum Akt Dawnych w Warszawie, specjalne pracownie w Bibliotece Jagiellońskiej i w Bibliotece Uniwersytetu im. M. Kopernika w Toruniu itd. Zaczęto nawet szkolenie konserwatorów w Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie i w Zakładzie Konserwacji Papieru i Skóry Uniwersytetu Toruńskiego. Zwraca się uwagę nie tylko na fachową konserwację archiwaliów, ale i na stworzenie takich warunków, w których nie ulegają one przyspieszonemu procesowi niszczenia. Kierownik Pracowni Zabezpieczenia i Konserwacji Zbiorów Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego, dr Zdzisław Piszczyk mówiąc o zbiorach specjalnych stwierdził wręcz: „Za najważniejszy warunek przetrwania ich uważam jednak odpowiednie warunki i sposoby przechowywania, krótko mówiąc: staranną pielęgnację”⁴.

Na zagadnienie konserwacji zwracają uwagę publikacje umieszczone między innymi w piśmie „Archeion” i pozycje książkowe (np. M. Husarska, I. Sadurska, *Konserwacja zbiorów archiwalnych i bibliotecznych*, Warszawa 1968). Wydaje się, że problematyka ta jest czasami niedostatecznie potraktowana w podręcznikach specjalistycznych⁵.

Zagadnienie to omawia bardzo ogólnie ostatni „Codex Iuris Canonici”. Archiwum poświęcono w nim kanony 486—491. Natomiast dla sprawy obecnie nas interesującej znajdujemy określenia bardzo ogólne jak: „Z największą troską należy strzec wszystkich dokumentów dotyczących diecezji lub parafii” (kan 486 § 1). Podobnie kanon 489 § 1 poświęcony archiwum tajnemu zawiera zdanie: „Należy w nim przechowywać z największą pilnością dokumenty tajne”. Również treści nas interesujące dopatrywać się można w kanonie 491 § 1 z tym, że troskę prawodawca rozciąga na wszystkie archiwa na terenie diecezji: „Biskup diecezjalny powinien zatroszczyć się o to, ażeby pilnie były przechowywane akta

⁴ Wywiad umieszczony w gazecie „Słowo Powszechne” z dnia 19.I.1989 r.

⁵ np. H. Robutka, B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka*, Warszawa 1989 (zagadnienie konserwacji omówiono na s. 48—50).

⁶ Tłumaczenie polskie kodeksu podają za: *Codex Iuris Canonici. Kodeks Prawa Kanonicznego*, Poznań 1984.

i dokumenty również archiwów kościołów katedralnych, kolegiackich, parafialnych oraz innych znajdujących się na jego terytorium [...]”⁶.

Podobnie do zagadnień konserwacji i odpowiedniej troski o zbiory archiwalne nawiązuje „Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”. Otóż artykuł 50 p. 1 wspomnianej ustawy powiada: „Kościelne osoby prawne mają prawo zakładania i posiadania archiwów i muzeów”. Natomiast artykuł następny (51) zawiera treści obecnie nas interesujące: „Instytucje państwowe i kościelne współdziałają w ochronie, konserwacji, udostępnianiu i upowszechnianiu zabytków architektury kościelnej i sztuki sakralnej oraz ich dokumentacji, muzeów, archiwów i bibliotek będących własnością kościelną, a także dzieł kultury i sztuki o motywach religijnych, stanowiących ważną część dziedzictwa kultury polskiej”⁷. W tym ostatnim artykule należałoby jeszcze zwrócić uwagę na myśl o współdziałaniu archiwów kościelnych z kompetentnymi jednostkami państwowymi w zakresie fachowej konserwacji. Jest to o tyle istotne, że dopomoże w odpowiednim przeprowadzeniu samej konserwacji i stworzeniu w archiwum jak najlepszych warunków przechowywania zbiorów.

Statut Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych KUL w § 3 stwierdza: „Zgodnie z postanowieniem Episkopatu Polski Ośrodek jest powołany jednocześnie do zorganizowania i sprawowania opieki metodyczno-naukowej nad archiwami, bibliotekami i muzeami kościelnymi tak diecezjalnymi, jak i zakonnymi w Polsce”. Natomiast § 6 tegoż statutu określa sposób spełniania zadań przez Ośrodek i mówi o organizowaniu szkoleń zawodowych i zjazdów w celu wzajemnej wymiany doświadczeń. Ponadto od r. 1987 Ośrodek ściśle współdziała z Komisją Episkopatu Polski od Spraw Sztuki Sakralnej i powstałej ostatnio w jej ramach (1989) Sekcji Archiwów i Bibliotek. Zresztą dyrektor naszego Ośrodka wchodzi w skład wspomnianej Komisji i Sekcji również. Biorąc więc pod uwagę doniosłość konserwacji zbiorów archiwalnych, o czym mówiliśmy wyżej, a z drugiej strony jeden z celów naszego Ośrodka postanowiliśmy w r. 1989 rozważyć to zagadnienie w gronie archiwistów kościelnych. Konkretyzacją tego zamiaru stało się sympozjum pt. „Problemy konserwacji kościelnych zasobów archiwalnych” odbyte w Lublinie w dniach 20—21 września 1989 r. Przybyło ponad 50 osób reprezentujących szereg archiwów kościelnych. O zainteresowaniu przedłożonym problemem świadczyła ożywiona dyskusja i szereg pytań skierowanych do prelegentów. Owocem tego spotkania jest niniejsza publikacja, która ma za zadanie nie tyle dokumentować odbycie sesji, co służyć radą i pomocą osobom zainteresowanym stanem archiwów kościelnych.

---

⁷ „Dziennik Ustaw Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”, Nr 29 z dnia 23.V. 1989 r. s. 463—464.